

ضد روش

زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی
در روش‌شناسی کیفی

ویراست دوم

مجموعه روش‌شناسی‌های کمی و کیفی

زیر نظر

احمد محمدپور - دانشگاه ماساچوست

ضد روش: زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی. احمد محمدپور	✓
روش در روش: درباره هویت فلسفی پارادایم‌ها در علوم انسانی. احمد محمدپور	-
فراروش: بنیان‌های فلسفی و عملی روش تحقیق ترکیبی در علوم اجتماعی و رفتاری. احمد محمدپور	-
روایی و سنجش روایی. کاترین اس. تیلور. ترجمه مختار جعفری و توحید جعفرپور	-
پایایی. پاتریک میر. ترجمه مختار جعفری و توحید جعفرپور	-

Counter-Method

The Philosophical Underpinnings and Practical Procedures of Qualitative Methodology

Ahmad Mohammadpour
University of Massachusetts - Amherst

© Logos Publications 2018

ضد روش

زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی
در روش‌شناسی کیفی

ویراست دوم

احمد محمدپور

دانشگاه ماساچوست - امهرست

سرشناسه	محمدپور، احمد، ۱۳۵۵ -
عنوان و نام پدیدآور	ضد روش: زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی / احمد محمدپور؛ ویراستار مجتبی هوشمندی .
مشخصات نشر	قم: لوگوس، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	۶۷۷ ص. : جدول،
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۹۹۶۳۳-۳-۱
وضعیت فهرست نویسی	فیبا
یادداشت	ویراست اول کتاب حاضر با عنوان «ضد روش: منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی» در سال ۱۳۸۹ توسط انتشارات جامعه‌شناسان منتشر شده است.
یادداشت	کتابنامه
موضوع	تحقیق کیفی - روش‌شناسی Qualitative research -- Methodology
موضوع	علوم اجتماعی -- تحقیق -- روش‌شناسی Social Sciences -- Research -- Methodology
رده بندی کنگره	۱۳۹۷ ص ۴ / م ۳۱۵ / H۶۲
رده بندی دیویی	۰۰۱/۴۲
شماره کتابشناسی ملی	۵۰۵۵۲۳۵

لوگوس

ضد روش: زمینه‌های فلسفی و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی

احمد محمدپور

ویراستار: مجتبی هوشمندی

طراح جلد: حسین راست‌منش

چاپ اول ویراست دوم: ۱۳۹۷

شمارگان: ۱۰۰۰

شابک جلد نرم: ۹۷۸-۶۰۰-۹۹۶۳۳-۳-۱

قیمت جلد نرم: ۵۸۰۰۰ تومان

شابک جلد سخت: ۹۷۸-۶۰۰-۹۹۶۳۳-۹-۳

قیمت جلد سخت: ۷۲۰۰۰ تومان

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید آن کلاً یا جزئاً، به هر شکل اعم از چاپ، فتوکپی، اسکن، صوت، تصویر یا انتشار الکترونیک بدون اجازه مکتوب از نشر لوگوس ممنوع است.

موبایل مرکز پخش: ۰۹۰۲۱۵۴۰۰۴۲

فروشگاه آنلاین

www.irlogos.com

تقدیم به یاد و خاطره
پدرم خضر
و مادرم پریزاد

فهرست

۱.....	سخنی کوتاه با خوانندگان .....
۷.....	گفتار اول . منطق و طرح در روش شناسی کیفی .....
۹.....	یک . مناقشه های پارادایمی در حوزه روش: از اثبات‌گرایی تا پراگماتیسم .....
۹.....	مقدمه .....
۱۱.....	تعریف و ماهیت پارادایم .....
۱۴.....	پارادایم اثبات‌گرایی - پسااثبات‌گرایی .....
۲۱.....	پارادایم متعارف در کوران انتقاد .....
۲۷.....	نقد فمینیستی .....
۲۹.....	پارادایم تفسیری - بساخت‌گرایی .....
۳۶.....	پارادایم انتقادی .....
۴۳.....	پارادایم فمینیسم .....
۴۷.....	پارادایم پراگماتیسم .....
۵۹.....	نوپراگماتیسم: زبان، ابهام و بلاتکلیفی معرفت .....
۶۵.....	پارادایم پست مدرن .....
۶۹.....	دو . طرح‌های تحقیق کیفی .....
۶۹.....	مقدمه .....
۷۵.....	داده‌های کیفی .....
۷۶.....	روش کیفی در برابر روش کمی .....
۷۸.....	طرح‌های تحقیق کیفی .....
۸۷.....	نکته چهارم: ساختارکلی مطالعه .....
۹۳.....	مزایا و کاستی‌های روش شناسی کیفی .....
۹۷.....	سه . مشاهده: چگونه بنگریم؟ .....
۹۷.....	مقدمه .....
۱۰۱.....	نکته‌های مهم در مشاهده مشارکتی .....
۱۰۲.....	مراحل عملی و رویه‌های خاص مشاهده مشارکتی .....
۱۱۱.....	چهار . مصاحبه: چگونه بپرسیم؟ .....
۱۱۱.....	مقدمه .....
۱۱۲.....	مبانی فلسفی مصاحبه .....
۱۱۳.....	مصاحبه از منظر تفسیری - تأویلی .....
۱۱۷.....	مصاحبه از منظر رویکرد پست مدرن .....
۱۱۹.....	دامنه و عمق در معرفت مصاحبه‌ای .....
۱۲۰.....	ویژگی‌های مصاحبه .....
۱۲۱.....	نوع‌شناسی مصاحبه .....
۱۲۲.....	نوع‌شناسی مصاحبه‌ای پاتون .....

۱۲۶	.....	نوع‌شناسی مصاحبه‌ای کوال و برینکمن
۱۳۰	.....	نوع‌شناسی مصاحبه‌ای بارنارد
۱۳۱	.....	نوع‌شناسی سؤال‌های مصاحبه‌ای
۱۳۷	.....	ویژگی‌های مصاحبه‌گر خوب
۱۳۹	.....	مراحل عملی انجام مصاحبه
۱۴۱	.....	شیوه‌های تحلیل داده‌های مصاحبه‌ای
۱۴۶	.....	عینیت در معرفت مصاحبه‌ای
۱۵۱	.....	پنج. روش گروه مرکز
۱۵۱	.....	مقدمه
۱۵۲	.....	خاستگاه تاریخی
۱۵۳	.....	مزایای گروه مرکز
۱۵۵	.....	کاستی‌های گروه مرکز
۱۵۶	.....	مصاحبه‌گر گروه مرکز
۱۵۷	.....	مراحل عملی تحقیق گروه مرکز
۱۶۰	.....	طرح عملی دیک
۱۶۲	.....	طرح عملی کروگر و کاسی
۱۶۳	.....	طرح عملی استیوارت و شمداسانی
۱۶۵	.....	روش دلفی و گروه مرکز
۱۶۹	.....	شش. سنجه‌های غیرواکنشی
۱۶۹	.....	مقدمه
۱۷۰	.....	نوع‌شناسی سنجه‌های غیرواکنشی
۱۷۱	.....	مصنوعات
۱۷۵	.....	مشاهده‌های پنهان و غیرواکنشی
۱۷۷	.....	هفت. مردم‌نگاری
۱۷۷	.....	مقدمه و تعاریف
۱۸۰	.....	پیدایش تاریخی
۱۸۸	.....	بنیان‌های فلسفی عمده
۱۹۷	.....	نوع‌شناسی مردم‌نگاری
۲۰۳	.....	شیوه‌های گردآوری داده
۲۰۵	.....	جایگاه نظریه، تبیین و تعمیم
۲۱۱	.....	طرح‌های مردم‌نگارانه
۲۱۴	.....	مراحل عملی یک طرح تفصیلی
۲۲۵	.....	هشت. روش تحقیق پدیدارشناختی
۲۲۵	.....	مقدمه و تعاریف
۲۲۶	.....	مبانی و اصول
۲۳۲	.....	مفاهیم روش‌شناختی عمده

۲۳۴	تحلیل پدیدارشناختی
۲۳۶	اپوخه
۲۳۹	راهبردهای پژوهشی پدیدارشناسی
۲۴۶	منطق تبیین در تحقیق پدیدارشناسی
۲۴۷	رویه‌های نمونه‌گیری و اعتباریابی نتایج
۲۵۰	برآیند
۲۵۱	نه. روش تحقیق فمینیستی
۲۵۱	مقدمه
۲۵۴	موضع هستی‌شناختی
۲۵۸	موضع معرفت‌شناختی
۲۶۳	موضع روش‌شناختی
۲۶۷	نمونه‌ای از روش‌های تحقیق فمینیستی شده
۲۶۹	منطق تبیین در تحقیق فمینیستی
۲۷۰	نتیجه‌گیری
۲۷۳	ده. نظریه زمینه‌ای
۲۷۳	مقدمه و تعاریف
۲۷۷	بنیان‌های پارادایمی و نظری
۲۸۱	اصول عملی ساخت نظریه زمینه‌ای
۲۸۲	مسئله‌یابی و ملاحظه‌های موضوعی
۲۸۲	ورود به میدان و داده‌یابی
۲۸۵	رویه‌های تحلیل داده
۲۸۸	مفاهیم کلیدی در نظریه‌سازی زمینه‌ای
۳۰۲	ارزیابی کیفیت و اعتباریابی نتایج
۳۰۵	برآیند
۳۰۹	یازده. روش تاریخی-تطبیقی
۳۰۹	مقدمه و تعاریف
۳۱۲	رهیافت تاریخی-تطبیقی از منظر تفسیرگرایی
۳۱۴	ویژگی‌های خاص تحقیق تاریخی-تطبیقی
۳۱۵	مراحل عملی تحقیق تاریخی-تطبیقی
۳۱۷	داده‌ها و شواهد تاریخی
۳۱۹	تحقیق با منابع دست‌اول
۳۲۰	تحقیق‌های تطبیقی
۳۲۱	انواع تحقیق‌های تطبیقی
۳۲۲	واحدهای مورد مقایسه
۳۲۳	داده‌ها در تحقیق‌های میان‌فرهنگی
۳۲۴	هم‌سانی در تحقیق‌های تاریخی-تطبیقی
۳۲۷	ارزیابی یک تحقیق

۳۳۳	دوازده. تحقیق عملی مشارکتی
۳۳۳	مقدمه و تعاریف
۳۳۶	تحقیق عملی انتقادی
۳۴۱	اصول بنیادین تحقیق مشارکتی
۳۴۲	مراحل عملی تحقیق
۳۴۷	گفتار دوم. مراحل و رویه‌های تحقیق کیفی
۳۴۹	سیزده. نمونه‌گیری کیفی: انواع و فتون
۳۴۹	مقدمه
۳۵۲	نوع‌شناسی متعارف نمونه‌گیری در علوم اجتماعی و رفتاری
۳۵۵	نمونه‌گیری احتمالی
۳۵۷	نمونه‌گیری غیراحتمالی
۳۵۸	نمونه‌گیری کیفی، هدف‌مند یا معیار - محور
۳۶۲	انواع تفصیلی نمونه‌گیری معیار- محور یا کیفی
۳۷۰	انواع دیگر شیوه‌های نمونه‌گیری کیفی
۳۷۲	اندازه نمونه کیفی
۳۷۵	برآیند
۳۷۷	چهارده. تحلیل داده‌های کیفی: رویه‌ها و مدل‌ها
۳۷۷	مقدمه
۳۸۱	تحلیل داده‌های کیفی: مبانی و اصول پارادایمی
۳۸۲	مشخصه‌های متمایز تحلیل داده‌های کیفی
۳۸۸	تحلیل موضوعی یا تماتیک
۴۰۰	تحلیل روایتی
۴۰۶	تحلیل پدیدارشناختی
۴۰۹	تحلیل پدیدارنگارانه
۴۱۹	تحلیل محتوای کیفی
۴۳۰	تحلیل مکالمه
۴۳۴	تحلیل نشانه‌شناختی
۴۴۰	بازنمایی
۴۴۹	شیوه توصیف ضخیم‌گیرتر
۴۵۸	تحلیل گفتمان
۴۷۵	تحلیل داده‌های مشاهده‌ای
۴۷۷	برآیند
۴۷۹	پانزده. ارزیابی کیفیت در تحقیق کیفی: اصول و راهبردها
۴۷۹	مقدمه
۴۸۳	ارزیابی در تحقیق کمی
۴۸۳	اعتبارکمی و انواع آن

۴۸۷.....	روایی کمی
۴۸۹.....	ارزیابی کیفیت در تحقیق کیفی
۴۹۲.....	عبار و روایی در تحقیق کیفی
۴۹۶.....	گوبا و لینکلن: قابلیت اعتماد یا اعتمادپذیری
۵۰۰.....	معیارهای اخیر اعتباریابی در تحقیق کیفی
۵۰۲.....	رهیافت ارزیابی ملوی و رویس
۵۰۳.....	زاویه بندی دنزین به مثابه روش - معیار ارزیابی اعتبار کیفی
۵۰۶.....	معیار نیکویی آرمینو و هالتگرن
۵۰۷.....	معیارهای اعتباریابی نیومن
۵۱۰.....	معیارهای اعتباریابی ماکسول
۵۱۴.....	معیارهای اعتباریابی پست مدرن لانهر
۵۱۶.....	معیارهای اعتباریابی کوال و برینکمن
۵۱۸.....	دیگر معیارهای اعتباریابی کیفی
۵۲۳.....	تعمیم نظری یا آماری
۵۳۲.....	تهدیدها و راهبردهای ارتقای کیفیت در تحقیق کیفی
۵۳۹.....	برآیند
۵۴۱.....	شانزده. تدوین و نگارش گزارش کیفی
۵۴۱.....	مقدمه
۵۴۲.....	طرح مسئله
۵۴۲.....	اهداف تحقیق
۵۴۲.....	ادبیات تحقیق
۵۴۳.....	بخش نظری - مفهومی
۵۴۴.....	میدان یا بستر مطالعه
۵۴۵.....	روش شناسی تحقیق
۵۴۸.....	نتیجه گیری و نظریه پردازی
۵۵۱.....	هفده. جایگاه پارادایمی و عملی اخلاق در پژوهش های اجتماعی
۵۵۱.....	مقدمه
۵۵۳.....	زمینه تاریخی
۵۵۵.....	جایگاه فلسفی و پارادایمی اخلاق در تحقیق
۵۵۷.....	علوم اجتماعی اثبات گرا: اخلاق یا خیر اجتماعی؟
۵۵۹.....	علوم اجتماعی تفسیری: اصالت انسان
۵۶۱.....	علوم اجتماعی انتقادی: اخلاق و تغییر
۵۶۳.....	علوم اجتماعی فمینیستی: اخلاق و جنسیت
۵۶۵.....	علوم اجتماعی پست مدرن: اخلاق به مثابه بازی زبانی
۵۶۶.....	اصول یا کدهای اخلاقی پژوهش
۵۷۱.....	برآیند

۵۷۳	هجده. نمونه‌ای از مطالعه مردم‌نگارانه
۵۹۹	نوزده. نمونه‌ای از مطالعه‌ای انجام‌شده با نظریه زمینه‌ای
۶۱۹	بیست. نمونه‌ای مطالعه‌ای انجام‌شده با روش تحلیل موضوعی
۶۳۷	سخن پایانی
۶۴۳	منابع و مآخذ

سخنی کوتاه با خوانندگان

از چاپ نخست مجموعه دوجلدی ضد روش کمابیش هشت سال گذشته است؛ با این حال، در طول این سال‌ها، علی‌رغم انتشار آثار فراوان در حوزه روش کیفی نه تنها از اقبال خوانندگان و محققان حوزه علوم انسانی به این کتاب کاسته نشده، بلکه بر محبوبیت آن نیز افزوده شد. بی‌تردید چنین استقبالی برای هر نویسنده‌ای مایه مباهات و دلگرمی است، چرا که نه تنها نشان از علاقه خوانندگان به قلم و شیوه بیان کتاب دارد بلکه بیانگر درک نسبتاً درست نویسنده از نیازهای قشر دانشجو و محقق کشور نیز است. بر این اساس، تصمیم بر آن شد که دوجلدی ضد روش در قالب یک جلد و با ویراستی تقریباً جدید دوباره در دسترس خوانندگان عزیز قرار گیرد. از آنجا که مباحث مطرح در کتاب هنوز اهمیت و جامعیت خاص خود را از دست نداده و با عنایت به اینکه تحولات چندان متفاوتی نیز در حوزه روش کیفی در طول این سال‌ها رخ نداده است، لذا نگارنده نیازی به بازنگری عمیق و همه‌جانبه کتاب یا افزایش حجم و دامنه آن دست‌کم در این بازه زمانی احساس نمی‌کند؛ در مقابل، هم‌نگارنده و هم‌ناشر محترم و جدید کتاب تلاش کرده‌اند عمده‌تاً برویرایش ادبی و رفع برخی نقائص دستوری و روان‌سازی بیشتر متن متمرکز شوند تا اثری دقیق‌تر و خواندنی‌تر در دسترس خوانندگان قرار گیرد.

یکی از پرسش‌هایی که در طول این سال‌ها به ذهن خوانندگان کتاب خطور کرده و پیوسته در مورد آن از بنده جویا شده‌اند، عنوان خاص و شاید نامتعارف ضد روش بوده است. منظور از ضد روش چیست و چرا باید روش کیفی را ضد روش تلقی کرد؟ مفهوم روش به طور متعارف و تاریخی عمدتاً با رویکردهای عین‌گرا و اثباتی تداعی شده است. بر همین اساس، هر زمان از روش بحثی به میان آمده، فرض بر آن بوده که منظور از آن روش‌های اثباتی، کمی، آماری و مبتنی بر منطق علوم طبیعی است. لذا، عنوان این کتاب با این هدف ضد روش گذاشته شد تا روشن شود که مفهوم روش را نباید الزاماً چارچوب علوم طبیعی، علوم اجتماعی عین‌گرا یا منطق صوری و آماری درک کرد. گرچه عنوان ضد روش ممکن است تداعی‌کننده عنوان کتاب ضد روش فایرآبند نیز باشد، اما فایرآبند هرگز کتابی با این عنوان ننوشته است. کتاب وی علیه روش¹ نام دارد نه ضد روش²؛ کتاب علیه روش فایرآبند از طرفی نقدی فلسفی و نظری بر اثبات‌گرایی منطقی قرن بیستم است و از طرف دیگر تلاش برای احیای

---

1. Against Method
2. Counter Method

علم انسان محور و به قول خود ایشان علم دوران گالیله است. هدف فایرآبند حمله به رویکردهای عین‌گرا یا کل علم نبود، بلکه در صدد احیای علم عینی‌گرایی بود که اخلاق و ارزش‌های بشری را در کانون توجه جدی خود قرار دهد. دیدگاه روش‌شناختی فایرآبند گرچه (حتی به قول خودش) به هرج و مرج‌گرایی روش‌شناختی موسوم است، اما وی تصوّر نمی‌کرد که توسعه علم فاقد الگو است، بلکه بر این باور بود که علم اثباتی نمی‌تواند تنها الگو و مسیر معرفت‌یابی بشر باشد. با این وجود، نقد فلسفی و نظری فایرآبند از علم اثباتی به مؤلف الهام بخشید تا عنوان کتاب را نظر به تمرکز بر روش‌شناسی کیفی (غیر کمی) ضد روش بگذارد. جدای از این نکته، مفهوم ضد روش در علوم اجتماعی غیراثباتی یا ضد اثباتی (رویکردهای نسبی‌گرا، انتقادی، فمینیسم و نظایر آن) نیز برای اشاره به روش‌شناسی کیفی به‌کار می‌رود تا مخالفت خود را با روش‌های کمی بیان دارند. در کنار این دو مورد، مطالعه کتاب حاضر نیز نشان خواهد داد که انتخاب عنوان ضد روش چندان با محتوای آن بی‌تناسب نیست.

نگارنده سال‌ها پیش نقدهای عمده خود را بر بدنه علوم اجتماعی به طور کل و وضعیت علوم انسانی در کشور در دو کتاب دیگر خود با عنوان‌های روش در روش و فخر روش بیان داشت. لذا، جز یادآوری مواردی چند از تکرار آنها خودداری می‌کند. نگارش این کتاب، که در ادامه دو کتاب بالا بود، به دلایلی انجام شد که مهم‌ترین آنها را با خوانندگان در میان می‌گذارم: همان‌طور که می‌دانیم، نظریه و روش در علوم اجتماعی کلاسیک تا دهه ۱۹۷۰ به طور عام و در علوم اجتماعی کشور تا همین امروز، تحت تأثیر بینش عین‌گرا و اثباتی بوده است؛ منظور نگارنده همان بینش اثباتی است که متأسفانه به دلیل درک نادرست و نارس آن به استدلال آماری و عددی تقلیل پیدا کرده و با فرض استفاده از چند نرم افزار آماری یا پردازش اعداد تصوّر می‌کند در تولید معرفت علوم انسانی سهمی بی‌بدیل دارد. نگاهی به اکثر مجلات، رساله‌ها یا مقاله‌های پژوهشی در کشور نشان می‌دهد که بررسی موضوع‌های تکراری با روش‌های متعارف اثبات‌گرایانه ما را چنان در دام توهم توسعه معرفت قرار داده که به زحمت استفاده از روش‌های دیگری را متصوّر می‌شویم. اکثر فصلنامه‌ها و مجله‌های ما با مقاله‌هایی با برجسب عوامل «مؤثر بر یا تأثیر... بر...» تلنبار شده‌اند. زمانی که مقاله‌ای برای اکثر این مجله‌ها ارسال می‌شود به اتهام فقدان اعداد و نمودار یا «عوامل مؤثر» با کم‌توجهی مواجه شده و به توصیفی یا مروری بودن متهم می‌شوند. در حالی که در مجله‌های علمی و پژوهشی بین‌المللی هنوز روی مسائل نظری و روشی بنیادین در امتداد با مطالعه‌های تحقیقی و کاربردی با جدیت تمام کار می‌شود. حال پرسش آن است که آیا با چنین شرایطی می‌توان به بازسازی علوم انسانی پرداخت و آن را گسترش داد؟ آیا اصولاً می‌توان به آینده علوم انسانی و اجتماعی کمیت‌زده کشور امیدوار بود.

در خلال دهه گذشته، علاقه‌ای فراوان و البته هیجان‌زده‌ای به استفاده از روش‌های کیفی ایجاد شده است؛ ترجمه و تألیف کتاب‌های روش کیفی در چند سال اخیر صرف نظر از کمیت و کیفیت آنها بدون شک جای خوشحالی و خرسندی دارد. با این حال، انتشار یا ترجمه انفجارگونه این آثار در فضای دانشگاهی کشور به هیچ وجه از وجود برخی بدفهمی‌ها یا سوء برداشت‌ها از این روش نکاسته است. در

برخی موارد، معرّفی یا استفاده از روش‌های کیفی تنها به عنوان مکمل روش‌های کمی و در برخی دیگر نیز مانند نوعی ژست یا برند تکنیکی به منظور پروژه‌سازی هماهنگ با منطق بازار مورد توجه قرار گرفت. آنچه در این میان بر سر روش کیفی آمد آن بود که درست مانند پارادایم اثباتی و روش‌شناسی کمی در کشور که به سطح استدلال‌های آماری و برخی فنون پردازش داده تقلیل یافت، روش‌شناسی کیفی نیز در قالب برخی فنون ساده تحقیق مانند مشاهده یا مصاحبه بسته‌بندی شد. در حالی که درک روش‌شناسی‌های کمی و کیفی باید با ارجاع به بنیان‌های فلسفی و پارادایمی آنها صورت گیرد، زیرا فنون گردآوری یا تحلیل داده در سلسله مراتب تولید معرفت از کمترین اهمیت برخوردار بوده و ساده‌ترین مهارت‌ها هستند. آنچه روش‌های کمی و کیفی (یا اخیراً روش ترکیبی) را از هم متمایز می‌سازد، تفاوت در جهان بینی و نگاه فلسفی آنها به جهان اجتماعی است نه فنون ساده گردآوری و پردازش داده. از این رو، بخش زیادی از کتاب حاضر نیز چون دیگر نوشته‌های مؤلف به معرّفی و تشریح جهان بینی‌های متنوع و مناقشه‌های فلسفی بین روش‌ها اختصاص دارد. گرچه فصل کامل و نسبتاً مفصّلی به مناقشه‌های فلسفی (از اثبات‌گرایی تا پراگماتیسم) اختصاص داده شده، اما در هر یک از فصول کتاب نیز بنا به موقعیت و ضرورت به مباحث فلسفی توجه شده است. مؤلف در بخش‌های بسیار فنی نیز از یادآوری و توضیح نکات پارادایمی غافل نشده است. از نظر مؤلف، بیان این مباحث هنوز ضرورت دارد تا ذهن شرطی شده بسیاری از ما محققان را بازتر کرده و با شیوه‌های دیگر تأمل و نگریستن آشنا سازد. در بدترین حالت، تکرار این مطالب اگر هم خسته‌کننده باشد، باز به اندازه تکرار مباحث متعارف کمی ملال‌آور است که سال‌هاست با جدیتی شگرف در کشور دنبال می‌شود.

دلیل دیگر نگارش کتاب حاضر، وجود برخی ساده‌پنداری‌ها درباره روش‌شناسی کیفی، رویه‌ها، راهبردها و طرح‌های آن در بین بسیاری از محققان است. با کمال تأسف و تعجب تصوّر می‌رود که روش‌شناسی کیفی فاقد تنوع و پیشرفت در طرح‌های تحقیق، رویه‌های گردآوری و تحلیل داده، راهبردهای نمونه‌گیری و شیوه‌های اعتباریابی است. سال‌هاست عده‌ای کتب روش تحقیق و ذهن دانشجویان را با تقسیم‌بندی‌ها و بحث‌های بسیار سطحی در باب روش‌های تحقیق انباشته‌اند. آنها بعد از سال‌ها چاپ مجدد و فروش اجباری آثارشان به بهانه کنکور حثّی زحمت زیباسازی متن، تغییر قلم و اضافه کردن چند منبع جدید را نیز به خود نداده‌اند تا چه رسد به درج مطالب جدید که البته به توان و زمان فراوان نیاز دارد. واضح‌ترین مثال، تقسیم روش مصاحبه به سه نوع تکراری و بدیهی ساخت یافته، نیمه ساخت یافته و ساخت نیافته یا تقسیم روش نمونه‌گیری به دو نوع احتمالی و غیراحتمالی است. نگاهی به اکثر این کتب ما را با انبوه مطالب بدیهی و ملال‌آور رویه‌رو می‌سازد. هرگاه صحبت از نمونه‌گیری احتمالی بوده، چندین نوع نمونه‌گیری تصادفی، خوشه‌ای و طبقه‌ای را با چند فرمول پیچیده معرّفی کرده‌اند؛ حال آنکه هر زمان از نمونه‌گیری غیراحتمالی یا کیفی بحث به میان آمده است، آن را تنها به نمونه‌گیری هدفمند محدود ساخته‌اند. این ساده‌سازی‌ها در مورد همه ابعاد تحقیق کیفی صدق می‌کند و این پیچیده‌سازی و شلوغ‌کاری درباره بیشتر روش‌های کمی. در این

کتاب، مؤلف با بررسی حجم زیادی از منابع در حوزه روش، وسعت، تنوع و پیچیدگی روش‌شناسی کیفی را به خواننده نشان داده است. لذا، خواننده با مطالعه کتاب در می‌یابد که مطالعه پدیده‌های اجتماعی در چارچوب روش‌شناسی کیفی بسیار پیچیده‌تر از مطالعه کمی آن در قالب اعداد و ارقام است.

کتاب ضد روش در دو بخش طراحی شد تا شیوه بیان و موضوع‌بندی مطالب، اندکی تسهیل شود. گفتار اول با عنوان منطق و طرح در روش‌شناسی کیفی به بررسی بنیان‌های فلسفی روش‌شناسی کیفی، رویه‌های داده‌یابی (انواع روش‌های گردآوری داده‌ها مانند مشاهده مشارکتی، انواع مصاحبه، روش گروه مرکز و سنج‌های غیرواکنشی) و نیز شش طرح مستقل کیفی شامل مردم‌نگاری، تحقیق پدیدارشناسی، تحقیق فمینیستی، نظریه زمینه‌ای، روش تاریخی - تطبیقی و روش تحقیق عملی مشارکتی اختصاص دارد. گفتار دوم به رویه‌ها و مراحل تحقیق کیفی می‌پردازد. مطالب این بخش از جهاتی بدیع و پیچیده‌اند. مباحثی چون روش نمونه‌گیری یا تحلیل داده‌های کیفی و مانند آن متأسفانه در علوم اجتماعی و رفتاری کشور بسیار ساده‌نمایی شده‌اند؛ برای مثال، نمونه‌گیری کیفی که خود بیش از پانزده راهبرد متفاوت را در بر می‌گیرد، به مفهوم متعارف نمونه‌گیری هدف‌مند کاهش یافته یا رویه‌های کیفی تحلیل داده‌ها که چندین روش را در بر می‌گیرد به تحلیل کلاسیک داده‌ها خلاصه کرده‌اند. در مورد برخی دیگر از ابعاد تحقیق کیفی نظیر ارزیابی کیفیت یا اعتباریابی، جایگاه اخلاق و شیوه تدوین گزارش‌های کیفی نیز به جرأت می‌توان گفت هنوز ادبیات قابل ملاحظه‌ای در دسترس نیست. نگاهی گذرا به منابع داخلی موجود نشان می‌دهد که بسیاری از مباحث تحقیق کیفی مبهم رها شده‌اند؛ با این‌که هر روز طیف وسیعی از آثار در زمینه نظریه اجتماعی یا حوزه‌های جامعه‌شناسی ترجمه می‌شوند، این نیاز در خصوص روش‌های تحقیق معاصر - جز چند عنوان کتاب روش کیفی - چندان درک نشده است. البته کم‌توجهی مشابهی نیز نسبت به روش‌های کمی وجود دارد، جایی که به بنیان‌های فلسفی پشت سر این روش به شدت بی‌توجهی شده و آن را در قالب چند فرمت و بسته آماری به دانشجویان عرضه کرده‌اند. در پایان نیز سه نمونه عملی تحقیق کیفی برای آشنایی بیشتر خوانندگان آمده است.

در کتاب حاضر برخی ابعاد و مراحل مهم تحقیق کیفی با تفصیل بیشتری عنوان شده‌اند؛ به این صورت که خواننده‌ها با مراحل و رویه‌هایی چون مبانی فلسفی روش کیفی، طرح‌های مستقل کیفی، نمونه‌گیری، داده‌کاوی، اعتباریابی، تدوین گزارش تحقیق و اصول اخلاق در تحقیق آشنا خواهند شد. فصل‌های کتاب به شکلی چیده شده‌اند که فرآیند منطقی تحقیق کیفی نوعی را با حداکثر جزئیات و الزامات در برگیرد. در سه فصل آخر کتاب نیز چند مطالعه نمونه انتخاب و ارائه شده‌اند؛ این مطالعه‌ها برگرفته از مقاله‌های علمی - پژوهشی نگارنده با دیگر همکاران است که هر یک با روشی انجام شده‌اند. مطالعه این مقاله‌ها می‌تواند به آشنایی نسبی خواننده‌ها با شکل کلی انجام تحقیق کیفی کمک کند. به علاوه، کتاب با جدول، مدل و جعبه‌های فراوان آراسته شده تا فهم بیشتر و تلخیص مطالب آن آسان‌تر شود.

یکی از ویژگی‌های بارز این کتاب تلاش برای ارتقای زبان روش‌شناسی کیفی در کشور از طریق معادل‌سازی مفاهیم روش‌شناختی کیفی متأخر به عرصه علوم اجتماعی کشور است. اکثر معادل‌ها یا واژه‌های لاتین به صورت پانویس نیز آمده‌اند تا بازخورد و پیشنهاد خوانندگان به مؤلف امکان‌پذیر باشد. برای مثال، فصل پانزدهم کتاب که به ارزیابی اعتبار در تحقیق کیفی اختصاص دارد، مملو از این مفاهیم جدید است. با این وجود، علی‌رغم تلاش‌های مؤلف در ارجاع به منابع پرمایه از سویی و مشاوره با بسیاری از روش‌شناسان معتبر از سوی دیگر نظر به گسترش روزافزون این روش، بی‌تردید مطالب فراوانی از قلم یا فهم بنده افتاده‌اند.

در تدوین و نگارش این کتاب از همکاری و همفکری با طیف وسیعی از دانشجویان، محققان و دوستان بهره برده‌ام، که ذکر نام هر یک از این عزیزان فهرست بلندبالایی می‌طلبد؛ از همه این عزیزان سپاسگزارم.

ویراست دوم این کتاب محصول تلاش و زحمات فراوان دوست ارجمندم، دکتر سید علی اصغر سلطانی، مدیر محترم نشر وزین لوگوس است؛ ایشان با درک اهمیت کتاب و نیاز روزافزون فضای دانشگاهی به آثاری از این دست و نیز ضرورت حمایت از مؤلفان کشور، تمام همت خود را برای چاپ بهتر و نفیس‌تر کتاب به کار بستند تا در کمترین زمان ممکن کتاب در دسترس خوانندگان گرامی قرار گیرد.

احمد محمدپور

ماساچوست، امهرست فروردین ۱۳۹۷